
**ЕПІТЕТ ЯК ЗАСІБ ВИРАЗНОСТІ МОВИ
ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ: ЛІНГВІСТИЧНИЙ
І ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ (НА МАТЕРІАЛІ
РОМАНУ «ПРИСУТНІ ЛЮДИ» ВАСИЛЯ
ЗАХАРЧЕНКА)**

Кулікова Т. В.

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-704-8-27>

ВСТУП

Слово в художньому мовленні піддають багатогранним трансформаціям: збагачують його смисл, ускладнюють емоційно-оцінювальні характеристики, змінюють взаємовідношення з іншими одиницями мови, відкривають нові образні можливості. Питання про співвідношення значення і вживання стає основним під час розв'язання проблем художнього слова.

В українській лінгвостилістиці існує певна традиція дослідження естетичної функції мови, категоріальних понять стилістики, вивчення ідіолекту письменника (І. К. Білодід, В. С. Ващенко, І. Є. Грицютенко, В. І. Васальський, З. Т. Франко, В. М. Русанівський, С. Я. Єрмоленко, Н. М. Сологуб, П. С. Дудик). Дослідники зосереджують увагу на характерних ознаках стилю, жанру, поглиблюють розуміння естетичної функції стилістичних фігур та лексичних джерел збагачення художньої мови (С. П. Бибик, А. І. Бондаренко, Л. В. Голоюх, О. О. Маленко, Н. Г. Сидяченко, О. М. Сидоренко та ін.).

Образність мови письменника, здатність передавати загальне через одиничне досягається цілою низкою мовних прийомів. Образ ставить перед нашим зором замість абстрактної суті її конкретну реальність і тому здатний збагачувати свідомість і почуття, пробуджувати своєрідну ланцюгову реакцію асоціацій, роздумів, емоційних переживань.

Відтворення письменником авторської ідеї в художньому творі здійснюється через комбінацію слів. Дослідуючи творчу спадщину Василя Захарченка, зосередимо увагу на матеріалі, у якому найяскравіше виразилися позатекстові фактори, що охоплюють мистецький світогляд,

індивідуально-психологічні особливості письменника, а саме на епітетах, які використані в романі «Прибутні люди».

Відомо, що спеціального монографічного дослідження про мову і стиль творів Василя Захарченка немає. До того ж засоби художньої образності у його творах ще не були предметом спеціального вивчення. Тим часом мовотворчість письменника є цікавим феноменом художньої літератури. Цим зумовлена **актуальність вибраної теми**.

Мета статті – розкрити функціональне навантаження епітетів у мові роману Василя Захарченка «Прибутні люди».

Об’єкт дослідження – різні за структурою і способом вираження епітети, локалізовані в художньому тексті.

Предмет дослідження – функціонально-стилістичні особливості епітетів, їх різновиди та способи вираження в романі Василя Захарченка «Прибутні люди».

Методологічною основою дослідження є стилістичний підхід до мови роману «Прибутні люди» з урахуванням особливості специфіки авторського мовлення.

Методи дослідження. Відповідно до мети і завдань дослідження характеристика матеріалу здійснюється на основі лінгвістичного опису з використанням прийомів класифікації і систематизації художніх засобів.

1. Роман «Прибутні люди» – вершина творчої палітри Василя Захарченка

Мові художнього твору Василь Захарченко приділяє особливу увагу. На думку письменника, «мова – це та ж мелодія і ритм у музиці»¹. Дослідники творчості В. Захарченка відзначають мовну оригінальність як одну з найсильніших сторін таланту письменника. І Дзюба констатує, що мова персонажів «стихійно-натхненна», «натуральна, та, що на очах твориться»². М. Дашківський пише про В. Захарченка як про художника слова, який соковитою мовою, «мов різнокольоровими барвами мережить тканину своєї оповіді»³: «Усе небо заграло, озвавшись рожевими, оранжевими, жовтими, фіолетовими, зеленавими, блакитними кольорами»⁴.

Ще однією важливою ознакою стилю В. Захарченка є ліризм, «згармонізований з уважним побутописанням»⁵. Додають поетичності

¹ Словник тропів і стилістичних фігур /автор-укладач В. Ф. Святовець. Київ : ВЦ «Академія», 2011. С. 7.

² Дзюба І. Визріває слово правди. Київ, 1987. № 3. С. 124.

³ Дашківський М. Торкнутися струн людського серця (про книгу В. Захарченка «Лозові кошики»). Черкаська правда, 1986. 8 червня. С. 3.

⁴ Захарченко Василь. Прибутні люди. Київ : Грамота, 2007. С. 85.

⁵ Дзюба І. Визріває слово правди. Київ, 1987. № 3. С. 124.

оповіді уведення пейзажів, які у творах В. Захарченка виконують не лише естетичну функцію («...зелена долина з тоненькою сонячною усмішкою блакитної річечки»⁶), а й увиразнюють головну ідею: «Рось... із широкими лугами, білими селами й горами з голодними хрестатими вітряками...»⁷

Людина у творах письменника постає в гармонійному єднанні з природою, разом вони творять симфонію ідеального буття. Символіку природи автор часто подає в характеристиці персонажів та портретних описах: «Високо, мов *голос голубих небес*, злинав тенор дядька Тараса...»⁸; «...Славка, забігла йому наперед, сяйнула враз *розхмареними очима*»⁹.

У романі «Прибутні люди» йдеться про одну з найдраматичніших сторінок в українській історії ХХ ст., що переживав наш народ у 1946–1947 рр., про третій голод, який, за висновками вчених-істориків, був спричинений політикою влади. До Василя Захарченка спеціально цієї теми в літературі ще не порушував ніхто. Хоча фрагментарні згадки про тяжке лихоліття були в літературі, котра творилася вже в роки української незалежності. Василь Захарченко дає широку картину тогочасних реалій. Поштовхів до звертання до такої теми могло бути декілька. Один із них міг навіть бути й такий, що про перший голод (1921–1923 рр.) є вже художня література (поезія, драматургія, фрагментарно проза), про другий голод (1932–1933 рр.) – такі визначні романи, як «Марія» Уласа Самчука, «Жовтий князь» Василя Барки, інші твори, написані й видрукувані вже в незалежній Україні, а лихоліття 1946–1947 рр. – голодне, холодне – ще не було осмислене художньою літературою. Василь Захарченко підняв цю тему, причому масштабно, багатоаспектно.

Уже після опублікування роману 1994 р. і відзначення його Шевченківською премією 1995 р. видавництво М. П. Коць (Київ – Нью-Йорк, 1996) видрукувало збірник документів і матеріалів «Голод в Україні: 1946–1947», де серед численних листів, звітів, офіційних таємних зведень є й такі, що фіксують факти канібалізму і в третій голод тоталітарної доби.

Отже, реальні події кінця 40-х років у Василя Захарченка стали предметом художньої трансформації дійсності засобами художнього слова. Дійсність склала контекст твору, в якому поєдналися мотиви буття персонажів у багатогранну картину, в котрій домінують мотиви, спрямовані на пошуки шляхів виживання в умовах голоду.

⁶ Захарченко Василь. Прибутні люди. Київ : Грамота, 2007. С. 83.

⁷ Там само. С. 94.

⁸ Там само. С. 17.

⁹ Там само. С. 128.

Автор переносить читача у трагічні повоєнні роки, роки третього голодомору, репресій, безпаспортного селянства. Основна тема твору – голод 1946–1947 років – тісно переплітається й доповнюється темою допомоги з боку галичан прибутнім голодним людям із Центральної і Східної України. Усе це вимагало максимального наближення образного контексту до реальних обставин дійсності.

Метафорична назва «Прибутні люди» переростає у трагічний образ-символ, який згущує художню палітру, посилює вплив на читача, тримає в напрузі. Прибутні люди («А ще їх тут звали – прибутні люди, як на Канівщині казали на весняну воду – прибутна вода»¹⁰), як весняна повинь, йдуть у Галичину, рятуючись від голодної смерті; пізніше «повинь» змінює напрям із Галичини на Херсонщину, куди тікали «західники», рятуючись від насильницької колективізації; стихійно виникає й інший потік, що несе людей від колгоспного рабства. Повинь у романі перетворюється на багатозначний символ. Це і народ з підтятим, підірваним генетичним корінням, якого доля несе в безвість, і узагальнення божевільної системи, яка розчахнула суспільство на класово ворожі світи – голодуючих селян і людей «з червоними книжечками» на світ божевілья і блаженної незалежності.

Як і у свідченнях про попередні два голоди чи в художній літературі про ті часи, так і в романі Василя Захарченка про післявоєнний час простежується послідовне введення політичною системою українського хлібороба в голод, переживання ним голоду, відображення трагічної селянської дійсності, коли звичайним явищем стала нагла передчасна голодна смерть у хліборобській родині.

Отже, індивідуально-авторська манера письма Василя Захарченка сповнена мелодійністю слова, ритмікою в організації художнього матеріалу, лаконічністю викладу. У романі «Прибутні люди» у високохудожньому слові відтворений трагічний контекст реалій у багатогранних аспектах мотивів, проблем людських доль, що дають узагальнюючу картину післявоєнного часу в Україні в синхронному й діахронному аспектах, де реально описано третій голод – 1946–1947 років.

2. Різновиди епітетів та їх функціонально-стилістичне навантаження в романі Василя Захарченка «Прибутні люди»

Виразальна палітра роману «Прибутні люди» складається практично зі всіх художніх тропів і стилістичних фігур, чільне місце серед них належить епітету. Епітет є гарантією виразності, образності, емоційності мови твору.

¹⁰ Захарченко Василь. Прибутні люди. Київ : Грамота, 2007. С. 97.

Сутність епітета як художнього засобу

Епітет дає образне змалювання якоїсь ознаки предмета чи явища або передає емоційне ставлення до них. Емоціональні властивості, які він вносить до організації тексту, досить виразні й очевидні. Саме з емоціонального погляду епітет характеризує, зображує предмети та явища і цим відрізняється від логічного означення. Без епітетів наша мова взагалі була б неточною, недолугою, у ній не відчувалося б суб'єктивної індивідуальної оцінки, живого сприйняття дійсності¹¹.

Епітет є одним із найпоширеніших тропів у художній мові. У «Літературознавчому словнику-довіднику» подається таке визначення епітета: «Епітет (грец. *epítheton* – прикладка) – троп поетичного мовлення, призначений підкреслювати характерну рису, визначальну якість певного предмета або явища і, потрапивши в нове семантичне поле, збагачувати це поле новим емоційним чи смисловим нюансом»¹².

У підручнику зі стилістики української мови П. С. Дудика епітет розглядається як «різновид метафори, образне, здебільшого прикметникове означення»¹³.

Г. Б. Михайличенко вважає, що епітет – це художнє означення, що наголошує на характерній ознаці предмета, явища, одиничній якості певного предмета або явища, викликаючи в читача відповідне ставлення до них¹⁴.

Детальніше визначення епітета подає Л. І. Мацько в «Енциклопедії української мови»: «Епітет (грец. *éπίθετον*, букв. – прикладне, додане) – художнє означення або обставина способу дії, що образно змальовує особу, предмет, дію чи явище або виражає емоційне ставлення до них. Епітети підкреслюють ознаку (колір, розмір, форму, якість, властивість тощо) описуваного, найхарактернішу щодо певної життєвої ситуації або художньої мети мовця»¹⁵.

Епітет як виразне означення виконує в тексті певні функції: виділяє, виокремлює, підкреслює певні якості, ознаки; допомагає створювати образ, іноді й повністю створює його; передає ставлення автора, відтворює авторську характеристику; містить певне емоційне забарвлення, може впливати на настрій. Художні структури, побудовані на використанні

¹¹ Бирик С. П. та ін. Словник епітетів української мови / За ред. Л. О. Пустовіт. Київ Довіра, 1998. С. 4.

¹² Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : Академія, 2007. С. 238.

¹³ Дудик П. С. Стилістика української мови : навч. посібник Київ : Академія, 2005. С. 356.

¹⁴ Михайличенко Г. Б. Теорія літератури: Довідник. Сімферополь : Доміно, 2008. С. 28.

¹⁵ Мацько Л. І. Епітет. Українська мова. Енциклопедія / ред. колегія: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. 3-тє вид., зі змінами і доп. Київ : Укр. енцикл., 2007. С. 181.

епітетів збагачують лексичний склад новими відтінками значень, сприяють більш глибокому розумінню змісту тексту, увиразнюють і впорядковують його виклад.

Граматично епітети виражаються прикметниками (найчастіше), дієприкметниками, іменниками, прислівниками.

Стилістичний підхід до вивчення епітетів дає можливість виділити у їх складі три групи:

1) підсилювальні епітети, які вказують на ознаку, що міститься у визначуваному слові;

2) уточнювальні епітети, що називають відзначальні ознаки предмета (величину, форму, колір тощо);

3) контрастні епітети, які створюють з визначуваними іменниками поєднання протилежних за значенням слів, – оксюмори.

Епітети пробуджують думку, допомагають розвивати мовне чуття, привертають увагу до поєднання слів різної тематики, до взаємодії традиційного й новаторського в мовотворенні. Вони дають змогу показати предмет зображення з несподіваного боку, знайти в ньому нові риси.

Отже, епітет є гарантією виразності, образності, емоційності мови. Естетична цінність мови в будь-якому з її функціонально-стильових різновидів залежить від ролі епітетних, означальних слів.

Прикметникові епітети

Епітет інакше ще називають образним означенням, підкреслюючи його протиставлення логічному означенню предмета. Проте, на відміну від логічного, поетичне означення не має на меті вказувати на такі ознаки предмета, які могли б відокремлювати його в мовленні від інших, подібних до нього. У тексті роману «Прибутні люди» епітети є важливим засобом точного і влучного, яскравого й майже відчутно сприйманого опису емоцій людини, тому можна твердити, що епітети в романі використовуються і як засіб підсилення емоційності мови.

Серед епітетів, засвідчених у романі Василя Захарченка «Прибутні люди», найбільшу групу за засобом вираження становлять прикметникові епітети, які переводять свої другорядні лексичні значення на основні, чим вони і різняться від звичайних означень. Умовно їх можна поділити на дві групи – прості та складні.

Фіксуємо прості постійні епітети літературного або фольклорного походження: ...зібрався *хитрий* базар...¹⁶; ...переривають таку *солодку*

¹⁶ Захарченко Василь. Прибутні люди. Київ : Грамота, 2007. С. 79.

бесіду...¹⁷; *Стрімкі* веретена дощу мчали на Голосіївку...¹⁸; ...*в зоряний вечір*...¹⁹; ...пішла слідом за галіфешниками в *бузковий вечір*²⁰; *Багряні* відсвіти впали на латки сірого снігу...²¹; ...*легенький* вітер перебирав у голубій високості струни їхніх крон...²²; ...з *божевільним* галасом...²³; ...його вже й несе *лиха* година...²⁴; ...дрібненький дощик кропив йому *сиву* голову...²⁵; ...Василько *дзвінким* голосом розказував напам'ять...²⁶; *Бархатний* гомін огортав село...²⁷; ...бризнуло *срібним* дощиком²⁸: ...давали в руки *щедрий* кусень...²⁹; Великдень осяяв їхню хату *золотим* сонцем...³⁰ тощо.

До складних відносимо: ...з'явився на ганку вчитель із *чорнокосою* вчителькою...³¹; ...*довгобразого* вусаня не було й сліду³²; ...з *божевільним* галасом...³³; ...осміхнулась *повносокими* губами...³⁴; ...будеш *карячконогою* дівкою...³⁵; Мабуть, дуже *богомольні* люди...³⁶; ...поспішала нова хвиля прихожан до храму, назустріч *ясноголосому*, *піднесено-урочистому* передзвону³⁷; Для нашої *багатостраждальної* України бережи синів³⁸; Смуга світла вихоплювала попереду *чорно-золотисті* хвилі...³⁹ та ін.

За інтенсивністю змістового наповнення твору художніми означеннями переважають семантичні групи зорових (кольорових) та емоційних прикметникових епітетів.

¹⁷ Там само. С. 37.

¹⁸ Там само. С. 48.

¹⁹ Там само. С. 110.

²⁰ Там само. С. 44.

²¹ Там само. С. 10.

²² Там само. С. 21.

²³ Там само. С. 113.

²⁴ Там само. С. 56.

²⁵ Там само. С. 66.

²⁶ Там само. С. 8.

²⁷ Там само. С. 18.

²⁸ Там само. С. 18.

²⁹ Там само. С. 88.

³⁰ Там само. С. 18.

³¹ Там само. С. 23.

³² Там само. С. 74.

³³ Там само. С. 113.

³⁴ Там само. С. 101.

³⁵ Там само. С. 132.

³⁶ Там само. С. 84.

³⁷ Захарченко Василь. Прибутні люди. Київ : Грамота, 2007. С. 18.

³⁸ Там само. С. 88.

³⁹ Там само. С. 27.

Зорові (кольорові): У вічі било зеленими, блакитними, вогняними, малиновими барвами...⁴⁰; ...на білому березі...⁴¹; Усе небо заграло, озвавшись рожевими, оранжевими, жовтими, фіолетовими, зеленавими, блакитними кольорами⁴²; ...темно-синє, вицвіле на сході небо...⁴³; На столі, мов святі церкви, величаво світилися високі жовтаво-білі паски⁴⁴; ...з блакитною річкою далеко внизу...⁴⁵; Хлібина розкраяна на десять золотистокоричневих скибок⁴⁶; ...гайок був захлюпнутий фіолетовою хвилею⁴⁷ тощо.

Емоційні епітети: Чути було, як напористо гудуть бджоли в сумних абрикосах⁴⁸; ...як з нашим нещасним батьком⁴⁹; Зрідка з чорної безодні налипали збуджені голоси⁵⁰; Життя наше собаче. Ой, собаче...⁵¹; ...кричала нестямним криком...⁵²; ...чийсь розпачливий крик⁵³; ...нічого не сказав на жалібні материні слова⁵⁴; Проїжджали повз свою сумну хату...⁵⁵; ...коли налетів той шалений чорт безрогий⁵⁶.

З метою увиразнення ознаки якісних епітетів автор використовує прикметники вищого та найвищого ступенів порівняння: А люди тут добріші...⁵⁷; ...найсильніша молитва «Отче наш»...⁵⁸; ...небо робиться ще яснішим і дзвінкішим⁵⁹; А для нас, так найправдивіша правда...⁶⁰; ...від цього світ робився ще просторішим і об'ємнішим⁶¹; ...запродає свою волю в найтемніше царство⁶².

⁴⁰ Там само. С. 64.

⁴¹ Там само. С. 65.

⁴² Там само. С. 85.

⁴³ Там само. С. 87.

⁴⁴ Там само. С. 15.

⁴⁵ Там само. С. 92.

⁴⁶ Там само. С. 81.

⁴⁷ Там само. С. 93.

⁴⁸ Там само. С. 25.

⁴⁹ Там само. С. 86.

⁵⁰ Там само. С. 26.

⁵¹ Там само. С. 102.

⁵² Там само. С. 61.

⁵³ Там само. С. 74.

⁵⁴ Там само. С. 106.

⁵⁵ Там само. С. 51.

⁵⁶ Там само. С. 12.

⁵⁷ Захарченко Василь. Прибутні люди. Київ : Грамота, 2007. С. 86.

⁵⁸ Там само. С. 66.

⁵⁹ Там само. С. 53.

⁶⁰ Там само. С. 47.

⁶¹ Там само. С. 24.

⁶² Там само. С. 24.

Дієприкметникові епітети

Як епітет Василь Захарченко використовує також і особливу форму дієслова – дієприкметник, що виражає ступінь вияву ознаки та різні обставини. У романі ми зафіксували як активні, так і пасивні дієприкметникові епітети.

Активні дієприкметникові епітети: ...добра усмішка співчутливо бриніла їй на *пригаслих* вустах⁶³; Зайшли до просторого *зазеленілого* вже двору⁶⁴; ...*посинілі* картопляники...⁶⁵; ...глянула на його *зблідле* обличчя...⁶⁶; ...*вицвілі* *недовірливі* очі⁶⁷.

Пасивні дієприкметникові епітети: Зрідка з чорної безодні налипали *збуджені* голоси⁶⁸; Борщ *накипчастий*, з курятиною або із свининою...⁶⁹; ...поглядав з мосту на *висріблену сонцем* воду...⁷⁰; *Розкуйовджене* волосся вибивалося з-під хустки...⁷¹; ...чувся *притишений* гомін⁷²; ...*підзеленені* гори...⁷³; ...прошелестіла *спеченими* губами...⁷⁴; *Розпарений* дух проса легенько лоскотав ніздрі...⁷⁵; ...три *зморщені* картоплини⁷⁶; Мати ковтала *непролиті* сльози...⁷⁷

Наведені приклади вказують на те, що в романі переважають дієприкметники пасивного стану, утворені від основи інфінітива за допомогою суфіксів *-н-*, *-ен-(-єн-)*, *-т-*. Але епітети, виражені активними дієприкметниками, які утворені від основ дієслів теперішнього часу за допомогою суфіксів *-уч-*, *-ач-* і від основи інфінітива за допомогою суфікса *-л-*, також вживаються у творі письменника.

На нашу думку, перевага пасивних дієприкметників зумовлена трагічністю описаних у романі подій часів голодомору.

Іменникові епітети

Письменник використовує у романі в ролі епітетів лексеми й інших частин мови, зокрема іменника, а також іменникові словосполучення.

⁶³ Там само. С. 15.

⁶⁴ Там само. С. 84.

⁶⁵ Там само. С. 79.

⁶⁶ Там само. С. 68.

⁶⁷ Там само. С. 81.

⁶⁸ Там само. С. 26.

⁶⁹ Там само. С. 112.

⁷⁰ Там само. С. 51.

⁷¹ Там само. С. 83.

⁷² Там само. С. 27.

⁷³ Там само. С. 45.

⁷⁴ Там само. С. 60.

⁷⁵ Там само. С. 8.

⁷⁶ Там само. С. 60.

⁷⁷ Там само. С. 181.

Група іменникових епітетів та епітетів, виражених словосполученнями, не дуже велика за обсягом.

Особливістю іменникових епітетів є використання прикладки як форми концентрованого вираження метафоричної ознаки, що виражає прочитання певного асоціативного змісту, як номінації, що здатна акцентувати увагу на додаткових, однак важливих, на думку автора, ознаках. Наприклад: *Господь-Бог віддячить тобі сторицею...*⁷⁸; *...не звертав уже ніякої уваги на сю горе-вершинцю*⁷⁹; *...в передню простору кімнату-почекальню...*⁸⁰; *...сіли під іконою Миколая-чудотворця...*⁸¹; *...як карикатурний місяць-молодик*⁸²; *...лежали, мов хмари-помолодки*⁸³; *Мої ви сини-соколята...*⁸⁴; *...мов школярики-пустуни...*⁸⁵

Складні, багатфункціональні епітети у творі виражені також словосполученнями: *...тільки тремтливий язичок вогника...*⁸⁶; *Високо, мов голос голубих небес, злинав тенор дядька Тараса...*⁸⁷; *...змарніла низенька жіночка з плаксивим голосом...*⁸⁸; *Була вона [лікарка] молода, сіроока, з нафарбованими губами...*⁸⁹; *...бабине м'яке, у тоненьких зморшках обличчя зараз світилось, як і її паски...*⁹⁰; *...біле з ніжним овалом обличчя*⁹¹.

Іменникові епітети, які використовує автор, вносять додаткову поетичну ознаку в уже наявний епітетизований вислів, виконуючи при цьому уточнювальну чи пояснювальну функцію. У романі «Прибутні люди» ми виявили ряд іменникових епітетів такого типу: *...сказав якимсь глухим, мов з ями, голосом*⁹²; *Худюща, обличчя жовте, як у мерця*⁹³; *...неголений дядько з червоними від безсоння очима*⁹⁴; *...був тихий, непомітний, мов нічна роса, плач*⁹⁵; *От і стояла їхня бідна хата, небом укрита, зарослянськими вітрами підперта*⁹⁶; *...налили ще й підсолодженого чаю на запаших м'яких*

⁷⁸ Захарченко Василь. Прибутні люди. Київ : Грамота, 2007. С. 88.

⁷⁹ Там само. С. 131.

⁸⁰ Там само. С. 122.

⁸¹ Там само. С. 111.

⁸² Там само. С. 23.

⁸³ Там само. С. 50.

⁸⁴ Там само. С. 120.

⁸⁵ Там само. С. 120.

⁸⁶ Там само. С. 26.

⁸⁷ Там само. С. 17.

⁸⁸ Захарченко Василь. Прибутні люди. Київ : Грамота, 2007. С. 95.

⁸⁹ Там само. С. 97.

⁹⁰ Там само. С. 14.

⁹¹ Там само. С. 100.

⁹² Там само. С. 105.

⁹³ Там само. С. 113.

⁹⁴ Там само. С. 69.

⁹⁵ Там само. С. 67.

⁹⁶ Там само. С. 10.

*травах*⁹⁷; ...крикнув учитель своїм *розлогим, із командирським металом* голосом⁹⁸; Губа аж чорна *від запеченої крові*⁹⁹; ...вийшла *ясноволося, з приємною усмішкою* газдиня...¹⁰⁰

Іменникові епітети в романі «Прибутні люди» за семантикою є абстрактними (Господь, Бог, Чудотворець, небеса тощо) і конкретними. Іменники з конкретним значенням вказують на назви осіб (молодик, мрець), птахів (соколята), рослин (трава), рельєфу (яма), природних явищ (роса, вітер), органів тіла людини (язик, губи).

Прислівникові епітети

Уживаються в романі Василя Захарченка «Прибутні люди» і прислівникові епітети. Здебільшого переважають означальні прислівники, що виражають якісні ознаки дії або стану, та безособово-предикативні, що виражають стан природи або психічний, фізичний стан людини.

Означальні прислівникові епітети підкреслюють ознаку, вказану письменником в окремо взятому епізоді тексту твору: ...хрипкий голос його прозвучав *якось лиховісно*...¹⁰¹; ...чорна шерсть на ньому *синювато* заблищала...¹⁰²; Шлях наш далекий, *тяжко убитий*, гіркими сльозами прилитий¹⁰³; ...потягся губами до білого, *памарочливо запашиного*, такого смачного шматочка¹⁰⁴! *Червонясто* цвіли тополі над дорогою до мосту...¹⁰⁵; ...калюжі, що блищали *чорно* проти світла...¹⁰⁶; *Червоно* сідало сонце за Бабицькою горою...¹⁰⁷

За допомогою безособово-предикативних прислівникових епітетів (їх ще називають словами категорії стану) автор виражає відношення до зображуваного, що перебуває у певному стані: ...сонце, що *лихоманково* вигреблося в прогайвину розвіяних хмар...¹⁰⁸; ...крижини ... *цукристо* кришаться, тонуть у шаленій воді¹⁰⁹; ...*моторошно* від цих причіпливих поглядів¹¹⁰; ...отець Павло в золотих ризах *радісно* возвістив...¹¹¹; ...сонце

⁹⁷ Там само. С. 88.

⁹⁸ Там само. С. 12.

⁹⁹ Там само. С. 99.

¹⁰⁰ Там само. С. 91.

¹⁰¹ Захарченко Василь. Прибутні люди. Київ : Грамота, 2007. С. 4.

¹⁰² Там само. С. 131.

¹⁰³ Там само. С. 65.

¹⁰⁴ Там само. С. 76.

¹⁰⁵ Там само. С. 21.

¹⁰⁶ Там само. С. 5.

¹⁰⁷ Там само. С. 10.

¹⁰⁸ Там само. С. 10.

¹⁰⁹ Там само. С. 5.

¹¹⁰ Там само. С. 67.

¹¹¹ Там само. С. 17.

великодньо гріло дітям латані плечі й голі руки, мозаїчно зблискувало на зламах дрібних хвилюнок¹¹².

Прислівникові епітети чітко, зрозуміло доповнюють уяву читача про природний стан оточення й довкілля, про психологічний стан персонажів; допомагають глибше проникнути в зміст твору.

Метафоричні епітети

Межі між окремими тропами не завжди можна чітко провести. Дійсно, художній епітет часто виникає на основі переносного значення слова. Такий епітет називається метафоричним, оскільки він нерідко являє собою метафору в скороченому вигляді. Л. П. Гнатюк стверджує, що метафоричний епітет – це художнє означення, яке образно характеризує якийсь предмет чи явище¹¹³. Є подібні приклади в романі Василя Захарченка «Прибутні люди»: ...металевим голосом вичитував їй свою занудну мораль...¹¹⁴; Живі гроші...¹¹⁵; фарфорова луна од її голосу розходилася над Россю...¹¹⁶; Тепла, біла музика...¹¹⁷; ...згадував голодні очі баби...¹¹⁸; ...скулився під тим колючим поглядом...¹¹⁹; ледь посміхнувся своїм кам'яним обличчям¹²⁰; ...золотисті коропи...¹²¹ та ін.

У певних контекстах метафоричні епітети слугують опорою художньої виразності мови, а інші засоби лише доповнюють їх у створенні образної атмосфери. Не менш цікавим в аспекті метафоризації епітетів є сприймання реалій позамовної дійсності. Наприклад: ...стояли в бджолиному гомоні...¹²²; ...ви, як солом'яні діди...¹²³; ...їхня райська долина...¹²⁴; ...звірюка з ведмежими ногами...¹²⁵; ...одвернувся від гадючих скелець¹²⁶ тощо.

Отже, серед тропів спостерігається взаємовплив: один переходить в інший, змішується з ним, демонстрацією цього явища є метафоричний епітет.

¹¹² Там само. С. 21.

¹¹³ Гнатюк Л. П. Українська мова. Особливості практичного застосування Київ : Знання-Прес, 2006. С. 7.

¹¹⁴ Захарченко Василь. Прибутні люди. Київ : Грамота, 2007. С. 16.

¹¹⁵ Там само. С. 43.

¹¹⁶ Там само. С. 47.

¹¹⁷ Там само. С. 94.

¹¹⁸ Там само. С. 66.

¹¹⁹ Там само. С. 128.

¹²⁰ Там само. С. 104.

¹²¹ Там само. С. 68.

¹²² Там само. С. 23.

¹²³ Там само. С. 88.

¹²⁴ Там само. С. 67.

¹²⁵ Там само. С. 36.

¹²⁶ Там само. С. 122.

Повтор як стилістичний засіб підсилювальної функції епітетів у романі

Повтор – повторення слів або словосполучень, часом у видозміненому вигляді з метою затримати увагу читача на певній важливій думці. Повтор сприяє глибшому, тоншому відтворенню піднесеного чи пригніченого настрою персонажа¹²⁷.

За допомогою повтору Василь Захарченко наснажує текст роману емоційністю, виразністю, звуковим та психологічним забарвленням: ...а на горах вітряки. *Чорні-чорні...*¹²⁸; Вода стояла широкими дунаями *тиха-тиха, без жодної зморщечки...*¹²⁹; Небо висіло *високе-високе...*¹³⁰; Сквапно схопив *латане-перелатане* пальто...¹³¹; Церква нагадувала калашницьку, тільки ця була сіра й дерев'яна, а та ж *біла-білісінька...*¹³²; *Повне-повнісіньке* гніздо пташенят...¹³³; ...догорляла *одна-однісінька велика* зірка...¹³⁴

Різновидом повтору є ампліфікація – стилістичний прийом, який полягає в насиченні думки синонімами, епітетами, однорідними членами речення, повторами синтаксичних конструкцій, риторичних фігур тощо¹³⁵. У романі стосовно епітетів цей прийом автор використовує з метою посилення виразності та експресивності опису: ...дивився з-під *темно-коричневих бархатних* брів...¹³⁶; Зозуліні звуки були *гладенькі, круглі... блідо-блакитні...*¹³⁷; ...озвалося небо *м'яким гаркавим* криком¹³⁸; ...*суцільний чорний* крик¹³⁹; ...небо робиться ще *яснішим і дзвінкішим*¹⁴⁰; ...небо ... *таке вже поблідле, розпечене...*¹⁴¹; голос у нього був *низький*, але *м'який, приємний*¹⁴²; Голос у нього був *тихий, добрий*¹⁴³; ...проси *сумирним*

¹²⁷ Пашенко В. Про внутрішній голос – серйозно (інтерв'ю біля робочого столу). В. Пашенко. Літературна Україна. 1990. 24 травня. 7 с.

¹²⁸ Захарченко Василь. Прибутні люди. Київ : Грамота, 2007. С. 130.

¹²⁹ Там само. С. 23.

¹³⁰ Там само. С. 13.

¹³¹ Там само. С. 26.

¹³² Там само. С. 93.

¹³³ Там само. С. 37.

¹³⁴ Там само. С. 87.

¹³⁵ Словник тропів і стилістичних фігур / автор-укладач В. Ф. Святовець. Київ : ВЦ «Академія», 2011. С. 15.

¹³⁶ Там само. С. 40.

¹³⁷ Там само. С. 93.

¹³⁸ Там само. С. 94.

¹³⁹ Там само. С. 74.

¹⁴⁰ Там само. С. 53.

¹⁴¹ Там само. С. 53.

¹⁴² Там само. С. 95.

¹⁴³ Там само. С. 112.

тихим голосом...¹⁴⁴; ...протяг *жалібним тоненьким* голосом...¹⁴⁵; ...запах стоїть *густий, паморочливий*¹⁴⁶.

Таким чином, за допомогою епітетних повторів та їх різновиду ампліфікації Василь Захарченко увиразнив художній опис навколишнього середовища і глибше, тонше відтворив настрій персонажів роману, способи реагування дійових осіб на різні життєві обставини. Повтор не тільки підкреслює смисловий, а й емоційний момент.

Індивідуально-авторські епітети в романі

У процесі роботи над текстом у художній свідомості письменника виникають несподівані, тільки йому належні асоціації щодо бачення відповідних реалій, які він переносить в образну тканину твору за допомогою нетипових, рідко вживаних у мовленні слів, семантика яких, на його погляд, найбільш вдало передає творчий задум. Такі залучення називають індивідуально-авторськими елементами. Це можуть бути і художні засоби, зокрема епітети.

На нашу думку, до індивідуально-авторських можна віднести такі зафіксовані в тексті роману «Прибутні люди» епітети: ...старими *надтріснутими* голосами...¹⁴⁷; Дядьки, один *мидзатий з водянистими*, аж *наче більмуватими зоддалік очима*...¹⁴⁸; ...проступає *блідий, з підпухлими очима* місяць¹⁴⁹; ...а лиш її *дитинно-рожевуватий* натяк¹⁵⁰; Усе начальство *перепартієне*...¹⁵¹; ...на *мидзатому* обличчі¹⁵²; Які вони [полотна] зараз, *тютюново-зелені*...¹⁵³

Безумовно, ці приклади увиразнюють стильову індивідуально-авторську творчу манеру Василя Захарченка.

Отже, епітети в романі Василя Захарченка «Прибутні люди» характеризуються граматичною, семантичною і структурною різноманітністю, відображають складність навколишнього світу, життєві реалії, внутрішній стан персонажів. Вони допомагають яскравіше передати почуття, характери і події, донести читачеві відповідний емоційний настрій.

¹⁴⁴ Там само. С. 61.

¹⁴⁵ Захарченко Василь. Прибутні люди. Київ : Грамота, 2007. С. 98.

¹⁴⁶ Там само. С. 104.

¹⁴⁷ Там само. С. 73.

¹⁴⁸ Там само. С. 80.

¹⁴⁹ Там само. С. 77.

¹⁵⁰ Там само. С. 47.

¹⁵¹ Там само. С. 34.

¹⁵² Там само. С. 81.

¹⁵³ Там само. С. 110.

ВИСНОВКИ

Василь Захарченко ввійшов в історію української літератури як талановитий майстер художнього слова. Визначальними рисами його індивідуально-авторського стилю є глибокий ліризм, тонкий психологізм, висока емоційна напруга, гуманістичний пафос, а манера письма сповнена мелодійністю слова, ритмікою в організації художнього матеріалу, лаконічністю викладу.

Апогеєм популярності письменника став 1995 рік, коли за роман «Прибутні люди» його удостоєно Національної премії України імені Тараса Шевченка. У романі письменник відтворив трагедію мору 1947 року. У центрі твору – родина Петрівних із самісінького духовного серця України – Канівщини, яку лихо погнало з Наддніпрянщини до Галичини. З великою художньою силою, вражаючою простотою і правдивістю відтворює письменник атмосферу цілковитої безправності, сваволі, у яких доводилося жити людям, особливо селянам.

Важливим об'єктом дослідження сучасної лінгвостилістики є епітет як мовно-виразовий засіб, що відіграє значну роль у творенні мовної картини окремого індивіда й певної спільноти людей, а також відображає мовні традиції певної епохи загалом. Епітети засвідчують значні можливості мови у сполучуваності слів, є одним із виявів мовного багатства. Вони допомагають вирізнити певний предмет чи явище з ряду однорідних, точніше передати думку, надають мові образності й емоційності.

Художній текст як явище мистецтва слова є комплексним: воно мистецьке і психологічне, інтелектуальне і соціальне; це своєрідний мовленнєво-словесний акт між автором і читачем, що здійснюється за допомогою слова. Лексичний рівень, без сумніву, виступає найбільш цікавим і продуктивним під час лінгвістичного аналізу тексту, бо цей рівень відображає індивідуальні особливості стилю, своєрідність художнього методу, погляди письменника.

Василь Захарченко в романі використав прикметникові (*хитрий базар, зоряний вечір, легенький вітер, лиха година, сумні абрикоси, щедрий кусень*), іменникові (*місяць-молодик, хмари-помолодки, сини-соколята, школярки-пустуни, голос голубих небес, з ніжним овалом обличчя*), дієприкметникові (*пригаслі вуста, зазеленілий двір, посинілі картопляники, зблідле обличчя, вицвілі недовірливі очі, збуджені голоси, борщ накупчастий*), прислівникові (*червонясто цвілі тополі, калюжі, що блищали чорно, червоно сідало сонце, сонце великодньо гріло*), метафоричні (*металевий голос, живі гроші, фарфорова луна, тепла, біла музика, голодні очі*), індивідуально-авторські (*з підтхлими очима місяць, дитинно-рожевуватий натяк, начальство перепартієне*) епітети, з яких найбільшою

та найрізноманітнішою є група прикметникових епітетів. Для реального відображення подій автор часто вживає слова з народнопоетичним забарвленням. Трапляються й індивідуально-авторські епітети, наближені до побутової лексики. Особливістю вживання епітетів є насиченість ними характеристик героїв та їх психологічного стану при змалюванні у творі, що є традиційним для культурного надбання.

Повтори як стилістичний засіб підсилювальної функції епітетів у романі мають функцію особливого зорієнтування читачів, наголошують на найважливіших моментах, підкреслюють значущість їх використання в окремому контексті, підвищують емоційність тексту (вода *тиха-тиха*, небо висіло *високе-високе*, *латане-перелатане* пальто).

Особливістю вживання епітетів у романі Василя Захарченка «Прибутні люди» є насиченість ними пейзажів та використання їх із метою посилення експресії. Вживання постійних епітетів поряд із пояснювальними свідчить про творче осмислення письменником багатого культурного надбання української літературної спадщини, а також демонструє тонке й естетично різнобарвне художнє мислення митця. Епітетні словосполучення в художньому мовленні В. Захарченка створюють яскраве, детальне бачення того чи іншого моменту, увиразнюють думку і настрій, посилюють емоційний вплив на читача.

Отже, ужиті в романі епітети є одним із засобів художнього змалювання образів, розкриття їх характерів, передачі звуків і кольорів природи. Вони сповнені експресій, несуть у собі значне емоційне навантаження та характеризують ідейну позицію автора, його художній стиль.

АНОТАЦІЯ

Дослідження присвячене аналізу та з'ясуванню ролі мовно-образних засобів, зокрема епітетів, у процесі художнього висвітлення теми голодомору 1946–1947 років у романі Василя Захарченка «Прибутні люди».

Спеціального монографічного дослідження про мову і стиль творів Василя Захарченка немає. Засоби художньої образності у його творах ще не були предметом спеціального вивчення. Цим зумовлена актуальність обраної теми.

Мета дослідження – розкриття функціонально-стилістичного навантаження епітетів у мові роману Василя Захарченка «Прибутні люди».

Для реалізації мети ставляться такі завдання: розкрити суть епітета як художнього засобу в літературному творі; систематизувати і проаналізувати наявні у романі епітети; укласти словник епітетів з роману Василя Захарченка «Прибутні люди».

Ужиті в романі епітети є одним із засобів художнього змалювання образів, розкриття їх характерів, передачі звуків і кольорів природи. Вони сповнені експресії, несуть у собі значне емоційне навантаження та характеризують ідейну позицію автора, його художній стиль.

Література

1. Бирик С. П. та ін. Словник епітетів української мови / За ред. Л. О. Пустовіт. Київ : Довіра, 1998. 431 с.
2. Гнатюк Л. П. Українська мова. Особливості практичного застосування Київ : Знання-Прес, 2006. 259 с.
3. Дашківський М. Торкнутися струн людського серця (про книгу В. Захарченка «Лозові кошики»). *Черкаська правда*, 1986. 8 червня. С. 3.
4. Дзюба І. Визріває слово правди. *Київ*, 1987. № 3. С.122–125.
5. Дудик П. С. Стилїстика української мови : навч. посібник Київ : Академія, 2005. 368 с.
6. Захарченко Василь. Прибутні люди. Київ: Грамота, 2007. 656 с. URL: https://knigoed.club/3221-pributni-ljudi-vasil-ivanovich-zaharchenko.html#google_vignette (дата звернення: 10.01.2026).
7. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : Академія, 2007. 752 с.
8. Мацько Л. І. Епітет. Українська мова. Енциклопедія / ред. колегія: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. 3-тє вид., зі змінами і доп. Київ : Укр. енцикл., 2007. 181 с.
9. Михайличенко Г. Б. Теорія літератури: Довідник. Сімферополь : Доміно, 2008. 87 с.
10. Пащенко В. Про внутрішній голос – серйозно (інтерв'ю біля робочого столу). В. Пащенко. *Літературна Україна*. 1990. 24 травня. 7 с.
11. Словник тропів і стилістичних фігур / автор-укладач В. Ф. Святовець. Київ : ВЦ «Академія», 2011. 172 с.

Information about the author:

Kulikova Tetiana Vasylivna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

Communal Institution of Higher Education

“Kremenchuk Humanitarian and Technological Academy”

of the Poltava Regional Council,

33 Fedko Valentyn Street, Kremenchuk, Ukraine